
■ SVETLANA SKOMOROKHOVA

POEZJA BIAŁORUSKA W PRZEKŁADZIE NA ANGIELSKI: VERA RICH

Tłumaczenie poezji narodu, który dopiero zaistniał na mapie świata, nieuchronnie wiąże się z troską o to, by zaistniał on również w powszechnej świadomości. Dotyczy to szczególnie przekładu na język angielski. W oczach anglojęzycznych odbiorców Białoruś ze swoją literaturą pozostawała przynajmniej do niedawna, jeżeli nie pozostaje do dzisiaj, *terra incognita* pomimo długoletniej historii. I chociaż w średniowiecznej literaturze angielskiej znajdujemy wzmianki o ziemiach białoruskich, relacje łączące ich mieszkańców z angloamerykańskim kręgiem kulturowym były przez stulecia mało ożywione. Przekłady literatury białoruskiej na angielski pojawiły się dopiero u schyłku lat osiemdziesiątych XIX wieku.

Autorem pierwszego tłumaczenia wiersza z białoruskiego na angielski był Hunya Onslow, który zamieścił swój tekst w artykule o Białorusi przygotowanym dla „Spectatora” (8 maja 1915). Kilka lat później Onslow przełożył prozą trzydzieści osiem pieśni ludowych dzięki współpracy nawiązanej w Cambridge z Heleną Iwanowską (Picarda 2005: 5). Następne przekłady utworów białoruskich ukazały się na łamach czasopism dopiero w latach sześćdziesiątych. Były to teksty Very Rich, pierwszej wybitnej postaci w dziedzinie przekładu z języka białoruskiego na angielski.

Vera Rich, a właściwie Faith Elizabeth Joan Rich, urodziła się 24 kwietnia 1936 roku w Londynie, gdzie mieszka do dzisiaj. Jest poetką, tłumaczką, pisarką i redaktorką. Przełożyła więcej białoruskich wierszy niż ktokolwiek inny oraz jako jedyna zredagowała chronologiczną antologię poezji białoruskiej, klasyfikując autorów i anonimowe dzieła zgodnie z poszczególnymi okresami historycznymi.

Zainteresowanie literaturą białoruską Vera zawdzięcza szkolnej wycieczce do greckokatolickiego kościoła białoruskiej wspólnoty w Londy-

nie. Gdy tylko przestąpiła jego próg – jak wspomina – napełniło ją niesamowite poczucie przynależności. Tak oto rozpoczęła się jej przygoda, która trwa do dzisiaj:

Pół wieku temu wiedziano o Białorusi jeszcze mniej (mój podręcznik do geografii poświęcił „Białej Rusi” jedynie pół strony!). Tak więc gdy 25 października 1953 roku po raz pierwszy zetknęłam się ze społecznością białoruską w Londynie, oznaczało to dla mnie odkrycie nowego kraju – kraju, którego, jak wówczas sądziłam, nigdy nie zobaczę inaczej jak tylko oczyma pisarzy [...] Podczas tych trzydziestu ośmiu lat „wirtualnej eksploracji”, jak moglibyśmy to dzisiaj określić, a szczególnie w ostatnich dwunastu latach, które obfitowały w częste wizyty, Białoruś, jej mieszkańcy i literatura stały się jednym z głównych wątków w moim życiu [...] (Rich 2004: 7)

Vera pogłębiała swoje zainteresowania podczas studiów w St. Hilda's College w Oksfordzie, a następnie w Bedford College w Londynie. Jej pierwszy tomik *Outlines* (1960) został opublikowany przez Wiktora Ostrowskiego, cieszącego się uznaniem wśród Białorusinów w Londynie. Dedykowany dziadkom Very, zawierał dwadzieścia pięć wierszy i dwa przekłady: *Song of the Bells* (Песня званоў) – fragment poematu *Сымон-музыка* Jakuba Kołasa – oraz *Caucasus* (Каўказ) Tarasa Szewczenki. Mimo pewnych niedociągnięć zbiór okazał się udanym debiutem dwudziestoczteroletniej autorki i stanowił zapowiedź stosowanej przez nią techniki poetyckiej, którą będzie charakteryzować złożona metaforyka, kondensacja tekstu i romantyczna nastrojowość.

W 1962 roku Vera założyła magazyn poetycki „Manifold”, który prowadziła i redagowała do maja 1969 roku. Został on uznany za jeden z sześciu najlepszych „małych” magazynów poetyckich w Wielkiej Brytanii, a w chwili zawieszenia działalności miał około dziewięćset prenumeratorów. Na jego łamach ukazały się liczne przekłady Very przedstawiające twórczość takich białoruskich autorów, jak Maksim Bahdanowicz, Janka Kupała, Maksim Tank, Anatol Wierciński, Łarysa Geniusz, Janka Sipakou i Anatol Wiałuhin. Pismo wróciło na rynek wydawniczy w 1998 roku. To w nim ukazują się najnowsze przekłady Very.

Drugi zbiór wierszy, *Portents and Images*, ukazał się w 1963 roku nakładem Mitre Press. Zawierał wcześniejszy utwór Rich *On the Anniversary of the Battle of Slucak* (1958), opatrzony nowym tytułem *On the Anniversary of the Slucak Uprising*. Znalazły się tu także dwa przekłady: *Romance* (Раманс [Зорка Венера...]) Maksima Bahdanowicza i *Dedication*

(*Прысвячэнне*) Jakuba Kołasa, następny fragment jego poematu *Сьмон-музыка*.

W 1969 roku Rich została radziecką i wschodnioeuropejską korespondentką poczytnego tygodnika naukowego „Nature”. Ze względu na nowe obowiązki musiała zawiesić działalność magazynu „Manifold” i zaprzestać własnej twórczości poetyckiej.

W tym pracowitym okresie ukazało się jednak drukiem najważniejsze translatorskie dzieło Very Rich: wydana w Londynie w 1971 roku antologia *Like Water, Like Fire. An Anthology of Byelorussian Poetry from 1828 to the Present Day*, wybór najwybitniejszej poezji białoruskiej w języku angielskim. Był to nie tylko pierwszy i najobszerniejszy tom na Zachodzie poświęcony literaturze białoruskiej, ale też kronika tej literatury skomponowana z przetłumaczonych tekstów, komentarzy i dogłębnych omówień teoretycznych i historycznych poprzedzających poszczególne rozdziały – owoc osiemnastoletniej działalności przekładowej Rich. W tomie znalazło się dwieście osiem utworów, krótszych i dłuższych, epickich, jak choćby pełny przekład *Курган* Kupały, fragmenty *Новая зямля* Kołasa oraz *Сцяг брыгады* Arkadzia Kuliaszowa. Antologia pozostaje do dzisiaj niezwykle wartościowym źródłem informacji, przedstawiającym szczegółowy obraz białoruskiej literatury i kultury.

We wstępie do antologii Rich wyjaśnia główny cel tej publikacji: ukazanie literatury białoruskiej anglojęzycznym odbiorcom. Jej pionierski entuzjazm przywodzi na myśl zuchwałego ducha ery wielkich odkryć geograficznych:

Odkrycie nowego, „innego”, pisarza jest niewątpliwie jednym z najbardziej poruszających wydarzeń w życiu każdego miłośnika literatury. A przecież odkrycie zupełnie nowej literatury jest nieporównanie bardziej poruszające [...] Wizja nowej, nieznannej, a ponadto spisanej literatury tuż za naszym – że tak to określe – „literackim progiem”, w Europie, wydaje się trudna do pojęcia. A jednak takie kraje i takie literatury istnieją. (Rich 1971: 13)

Ta metafora tłumacza-odkrywcy stała się niezwykle istotna dla Very Rich, która pragnie przedstawić największe osiągnięcia białoruskiej literatury i kultury.

Antologia wyróżnia siedem przedziałów czasowych: okres wczesny (1828–1905), okres tygodnika „Nasza Niwa” (1906–1914), lata adaptacji (1917–1939), interludium – Zachodnią Białoruś (1921–1939), okres zjednoczenia i wojny (1939–1945), lata przebudowy (1945–1953) oraz odwilż

i lata późniejsze (1954–1971). Ten ostatni okres dzieli się na siedem części, odpowiadających podejmowanym przez autorów tematom poetyckim. Każdy rozdział opatrzony jest komentarzem, który wyjaśnia poszczególne zjawiska kulturowe, implikacje i nawiązania intertekstualne. Antologia obejmuje twórczość czterdziestu jeden poetów.

Wprowadzenie – zarys dziejów literatury białoruskiej – ma służyć jak najpełniejszemu ukazaniu historii i kultury kraju. Aby ułatwić czytelnikom lekturę, Rich stosuje porównania i aluzje do literackich tradycji Anglii, Walii i Irlandii. Opisując, na przykład, sytuację Białorusi w wiekach średnich i jej przynależność do Wielkiego Księstwa Litewskiego, cytuje wzmiankę Chaucera o *Lettow ond Ruse* (14). Z kolei wspominając o wiosnie i Wielkanocy, stwierdza: „Odlot dzikich gęsi (jak w literaturze irlandzkiej) symbolizuje uchodźstwo, zarówno polityczne, jak i ekonomiczne, a Wielkanoc (podobnie jak w kontekście irlandzkim) łączy się nierozzerwalnie z ideą odrodzenia narodowego” (19).

Wykorzystanie aluzji i porównań jest typowe dla jej przekładów. Klasyczny refren słowiańskiej kołysanki *люлі-люлі-люлі* tłumaczy jako *Lullabye, lulla-lulla!* (119), a następnie jako tradycyjne *Hushabye, my baby* (130). Wers *Сні, засні, саколік* oddaje natomiast jako *Husha, little falcon* (130), co wydaje się zbyt dosłowne.

Różnice pomiędzy aluzjami w dwóch polisystemach literackich dobrze widać w przekładzie wersu *Вершам, аўтару, народу-чытачу* z tekstu *A maix veruax* Walancina Taulaja (*For poems, bard, the nation's reading mind*; 143). Słowo *аўтар* („autor”) tłumaczy Rich jako *bard*, wywołując w anglojęzycznych odbiorcach skojarzenia z Szekspirem, a niekiedy z celtyckimi pieśniarzami snującymi epickie opowieści. Odbiorcom oryginału wyrażenie *народ-чытач* („czytający naród”) od razu przychodzi na myśl kulturę czytelniczą, dobrze rozwiniętą wśród inteligencji. Aluzja ta ginie w tłumaczeniu, podobnie jak wykorzystane w utworze *Сцяг брыгады* (*Flag of the Brigade*) nawiązanie do prochów Claesa ożywających na piersi syna w *Osobliwych przygodach Dyla Sowizdrzala* Charlesa de Costera (155).

Ze względu na klasyczne wykształcenie Vera Rich czasem interpretuje neutralny ton oryginału z nadmierną elokwencją. Na przykład wers *Апошняя песня хвалу жыццю!* („pochwała życia ostatnią pieśnią”) przekłada jako *A hymn to life, a last paeon of praise* (172), nawiązując do starożytnych greckich peanów ku czci Apollona i Artemidy. Zbliża się tu zatem do stylu poetyckiego typowego dla osiemnastowiecznej poezji angielskiej.

By nakreślić tradycyjne ludowe portrety wielkich wojów i gawędziarzy, Rich szuka analogicznych obrazów w sagach starogermańskich: *багатыры* to u niej *warriors* („wojownicy”; 145), *зуслі-самагуды* *harp clear and tuneful* („harfa czysta i dźwięczna”; 55), *зуслі-бай* – *harp-storyteller* (gawędziarz grający na harfie; 52), *волам* – *giant* („olbrzym”; 107), a *асілки-змагары* – *old-time warrior of heroic race* („dawny wojownik bohaterskiego rodu”; 171). Tłumaczka wykazuje skłonność do transferu elementów kultury źródłowej przez intertekstualne nawiązania do kultury docelowej. Po raz pierwszy ujawniła ją w zbiorze *Outlines*, gdzie przełożyła kaukaskie wyrażenie *чурэк і сакля* jako szkockie *bannock and croft* (42), twierdząc że *Каўкас* Szewczenki bardzo przypomina *Address of Belzebub* Roberta Burnsa (53).

Książka zawiera również tabelę transliteracji białoruskich imion własnych zgodnie z tak zwaną łacinką, którą Vera Rich stosuje zamiast powszechnie przyjętych zasad zapisu nazwisk słowiańskich w języku angielskim ustanowionych przez Bibliotekę Kongresu Stanów Zjednoczonych. Wydaje się jednak, że to drugie rozwiązanie lepiej odpowiadałoby potrzebom szerokiego grona czytelników. Łacinka służy do transkrypcji nazwisk autorów (np. ang. *Valancin Taulaj*), nazw wsi, rzek i jezior (*Staraya Ruś*, 155; *Lażyna*, 155; *Soż*, 164, *Biesiadź*; 155; *Nioman*, 71, 164; *Hajna*, 164; *Dźwina*, 97, 164), małych i większych miast (*Połack*, 164; *Minsk*, 164; *Turań*, 164; *Bielawieża*, 164; *Palessia*, 164; *Hrodna*, 164; *Novahrudek*, 166; *El’brus*, 179; *Sunicy*, 180; *Palessian gravel*, 156; *Łukiški*, 133), imion własnych (*Janka and Symon*, 46; *Uładzik*, 71). Rich jednak nie stosuje jej w pełni konsekwentnie: od czasu do czasu sięga po transliterację rosyjską (np. *Volga*) i ukraińską (*Dniapro*, 164, 184) lub łączy transliterację rosyjską i białoruską (*Smalensk and Poltava*, 165). Porównajmy choćby pojawiające się w tekście sformułowania *Bielaruś* (58, 114, 174) oraz *the Byelorussian nation* (107, 155), *the Byelorussian custom* (170, 179). Zdarzają się błędy w transliteracji (*Zasłaŭ*, 164, zamiast *Zaslau*; *Vialla*, 97, zamiast *Vilia*). Tylko jeden toponim zapisany jest zgodnie z historycznymi zasadami angielskiej pisowni: Jezioro Czudskie – *Lake Peipus* (165).

Jeżeli chodzi o styl przekładów poetyckich Very Rich, na pierwszy plan wysuwa się obrany przez tłumaczkę – pozornie nieosiągalny – cel oddania **wszystkich** oryginalnych słów i konotacji. Broniąc swojej strategii, Vera pisze:

Jako poetka chciałabym, że sprzeniewierzam się swojemu zadaniu, proponując wersję, która nie odwzorowywałaby poetyckiej formy oryginału. Skoro wiersz

jest dla poety wyrazem myśli, to forma tak samo jak treść nadaje owej myśli kształt i znaczenie. Na przykład sonet „mówi” samym układem rymów coś, czego nigdy nie zdoła przekazać czternaście wersów białego wiersza. Oryginalne rymy zostają więc zachowane, jeśli nie w sposób dokładny, to przynajmniej w postaci asonansów, dysonansów, rymów przybliżonych i wzrokowych. Ponadto niemal we wszystkich przypadkach zachowana jest różnica między rymami „męskimi” (jednosylabowymi) i „żeńskimi” (dwusylabowymi). (Rich 1971: 22)

Dążeniu do stworzenia przekładu doskonałego sprzyjają podobieństwa między białoruskim i angielskim polisystemem literackim:

Tłumacząc poezję białoruską na angielski, już na wstępie mamy kilka atutów, jak wielokrotnie mogłam się przekonać. Języki te – jakkolwiek daleko spokrewnione – należą do tej samej grupy indoeuropejskiej. I choć białoruskie słowa są zwykle dłuższe od ich angielskich odpowiedników, a język białoruski zachował końcówki fleksyjne, które język angielski w dużym stopniu utracił, nie trzeba zmagać się z ogromnym nagromadzeniem sylab typowym dla niektórych języków aglutynacyjnych. Ponadto współczesne metrum białoruskie, podobnie jak angielskie, oparte jest na akcencie. Wobec tego, zachowując w przekładzie rytm oryginału, w znacznej mierze posługuję się rodzimymi wzorcami metrycznymi [sic]. Trzecim atutem jest zbieżność geograficzna – Białoruś leży na półkuli północnej, jej pory roku zatem odpowiadają naszym, a krajobraz, choć tak odmienny od wielkomiejskiego czy wiejskiego pejzażu dwudziestowiecznej Anglii, przypomina krajobraz uwieczniony w naszej tradycji literackiej, szczególnie zaś w folklorze i baśniach, pełen wilków, bocianów, mrocznych, tajemniczych kniej. Występuje u nas niemal identyczna flora i fauna, a chabry i jaskółki Bahdanowicza są nam znacznie bliższe niż, powiedzmy, drzewa oliwne i dudki poetów śródziemnomorskich. (Rich 1996:47)

Każdy wiersz w antologii ma tę samą (lub przybliżoną) siatkę rytmów i rymów co oryginał. Można zauważyć nieliczne wyjątki, na przykład asonanse i konsonanse, jak choćby *fate – embrace* (Rich 1971: 58). Rich ma jednak niezwykłą umiejętność zachowywania oryginalnego układu rymów, na przykład w wierszu Janki Kupały *Качуам* (*To the Reapers*), gdzie udało się ocalić rym wewnętrzny:

Сонца паліць агнём, пот ліецца цурком...
 Гэй, прывыклі да гэтага вы!
 Як вы толькі ўзраслі, к працы цяжкай ішлі,
 І ніхто не жалеў вас ані!
 (Kupała II: 291)

Like a fire the sun **glows**, in streams the sweat **flows**,
 But for **you** this is nothing **anew**,
 Hardly grown to a **man**, you your hard toil **began**,
 And no one had pity for **you!**

(Rich 1971: 48).

Rich wykorzystuje również dobrze ugruntowane w angielskiej tradycji literackiej rymy balladowe, wzrokowe (*now – snow, cover – over*; 49), przybliżone (*devotion – separation*, 67; *rarely – comparing*, 111; *over – gather*, 132; *breathing – freedom*, 163; *summer – from him*, 181). Niekiedy je pomija, na przykład *station – take me* (152), *one – truly* (155); *there – there* (182), lecz wyłącznie wtedy, gdy troska o zachowanie słów oryginału uniemożliwia znalezienie odpowiednich wariantów w niefleksyjnym języku angielskim. Takie sytuacje są jednak rzadkie, przekłady Very Rich ujawniają bowiem niezwykle sprawną technikę dzięki zastosowaniu rymów składanych, jak choćby *gun-slits there – Sunicy* (182), aliteracji (jak w wierszu *Зімоў – In Winter*; 73), epitetów (*grizzled time*, 116), i anafor (145).

W poszukiwaniu translatorskiej doskonałości Rich na ogół osiąga zamierzony cel, choć jej decyzje mogą czasem wydać się zbyt dosłowne lub formalne. Zamiast posłużyć się angielskim ekwiwalentem, Rich często tłumaczy idiomy słowo w słowo, jak choćby w przypowieści Kandrata Krapivy: *You help the horse, but by that rule / Illnesses are helped by coughing!* (111), gdzie można było pokusić się o bardziej kolokwialne sformułowanie.

To upodobanie do formalnego stylu literackiego stanowi charakterystyczną cechę przekładów Very Rich, a szczególnie wyraźnie ujawnia się w częstym użyciu form *thou, thee* i *-st* mimo braku przesłanek w tekstach źródłowych. Wynika to zapewne z zamiłowania tłumaczki do archaicznego stylu poetyckiego, nieraz sprzecznego z poetyką dwudziestowiecznych utworów białoruskich. W niektórych przypadkach nie różni się on bardzo od stylu oryginału (na przykład w romantycznych wierszach Bahdanowicza i Kupały), lecz zastosowany w bardziej „przyziemnych” wierszach pisarzy ludowych sprawia, że przestają być one skierowane do „prostych ludzi”. Widać to wyraźnie w tekście Janki Łuczyny *Роднай старонцы* (*To our Native Land*): „*Маці-зямліца, і ўмалотамі Хлеба нам мерку не гаіш звычайную*” (Baradulin 1993: 223) – *My mother, my country, and thou in thy harvests / No undue bounty of bread to us givest* (Rich 1971: 35). Co więcej, nawet pejoratywne, obraźliwe słownictwo urozmaicane jest archaizmami, jak w *Курган Купаły*: *Ты – шалёны старык! хто цябе дзе хаваў? / Ты, знаць, вырадак цемры сярмяжнай* (Kupała VI: 57)

– *Thou dotard and fool. Whoe'er did thee rear; / Thou degenerate scion of base breeding!* (Rich 1971: 55).

Mimo że wspominam tu o pewnych translatorskich niedociągnięciach, chciałabym raz jeszcze podkreślić zręczną technikę poetycką Very, dzięki której antologia *Like Water, Like Fire* jest wyjątkowo adekwatnym portretem literatury białoruskiej na Zachodzie.

Poza tą antologią lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte nie przyniosły wielu nowych publikacji, a to ze względu na zaangażowanie Rich w ruch na rzecz obrony praw człowieka oraz wolności prasy w byłym Związku Radzieckim i Europie Wschodniej. Rich wspierała kampanię przeciwko wykorzystywaniu psychiatrii w celach politycznych, współpracowała z Komitetem Obrony Robotników, a następnie Solidarnością oraz z węgierskimi środowiskami skupionymi wokół czasopisma „Beszélő” i organizacji Duna Kör, a także z innymi ugrupowaniami. W 1971 roku ukazała się w jej przekładzie z rosyjskiego praca Żoresa Miedwediewa *The Medvedev Papers*, demaskująca sowiecką cenzurę w środowiskach akademickich.

Nic dziwnego, że w tych okolicznościach zabrakło już czasu na korektę przekładów do kolejnego zbioru, *The Images Swarm Free: A Bi-Lingual Selection of Poetry by Maksim Bahdanovich, Ales Harun and Zmitrok Biadula*, wydanego przez Arnolda McMillina w Liverpoolu pod patronatem Towarzystwa Angielsko-Białoruskiego:

Pracując nad zbiorem *The Images Swarm Free*, profesor Arnold McMillin po prostu dokonał kompilacji przekładów, które już ukazały się drukiem, i brudnopisów przechowywanych w Białoruskiej Bibliotece im. Franciszka Skaryny w Londynie. Nie miałam praktycznie nic wspólnego z publikacją tej książki – zajęta po uszy publicystyką i działalnością na rzecz obrony praw człowieka (był to bowiem okres zesłania Sacharowa oraz akademickiego bojkotu Związku Radzieckiego, nie wspominając już o stanie wojennym w Polsce) – i nawet nie widziałam odbitek korektorskich (stąd, niestety, liczne literówki i błędy, w tym opuszczenia istotnych wersów), a co tu dopiero mówić o poprawianiu któregokolwiek z tekstów! (Rich 1996: 47)

Mimo wspomnianych przez Rich usterek książka odegrała ważną rolę w popularyzacji literatury białoruskiej. Przedstawiała oryginalne teksty równoległe z ich angielskimi przekładami, z których wiele ukazywało się drukiem po raz pierwszy. Wstęp poświęcono analizie literackiego wkładu prezentowanych autorów. Ich dobór to następny atut antologii: zamiast tradycyjnego tria Kupały, Kołasa i Bahdanowicza, założycieli współczesnej literatury białoruskiej, wybrano utwory Bahdanowicza, Haruna i Biaduli.

Zamieszczone w książce przekłady dwudziestu jeden wierszy Bahdanowicza są w opinii wielu czytelników najbardziej udanymi tłumaczeniami w karierze Very Rich. Ich popularność wynika być może ze zbieżności poetyki autora i tłumaczki, ich wspólnych romantycznych upodobań oraz skłonności do formalnego eksperymentu.

W pracy przekładowej nad poezją Bohdanowicza Rich przykładła wielką wagę do oryginalnych trioletów, sonetów, a także imitacji perskich, skandynawskich i hiszpańskich wzorców poetyckich. Z powodzeniem zachowuje układ rymów, czasem sięgając po rymy przybliżone (np. w *Летаніцеў – The Chronicler*) lub wzrokowe (jak w trioletcie *Do C. Палуяну – To S. Paluiian*): *Шукаў – i, ад усіх далёкі, / Ты быў, як месяц, адзінокі* (McMillin 1982: 32); *You sought – and, far from everyone, / You were, like the moon, alone* (33).

Symbole kulturowe zastępowane są ekwiwalentami lub opisywane, na przykład znaczenie Pogoni i Ostrej Bramy wyjaśnione jest w przypisie (55). Jednym z nielicznych przykładów błędnego odczytania aluzji kulturowej jest *Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы* (48); *I should like to meet with you on the highway* (49). Bahdanowicz pisze tu o nocnym spotkaniu na wileńskiej starówce, pełnej wąskich średniowiecznych uliczek, w przekładzie zaś mowa jest o szosie. Z szosy zapewne łatwiej spogląda się w gwiazdy, nie jest to jednak typowa sceneria romantycznych spacerów, o jaką chodzi w oryginale. Ten rozdźwięk między tekstem źródłowym i przekładem może wynikać z homonimii białoruskiego wyrażenia *на вуліцы*, oznaczającego zarówno przebywanie na ulicy (*in the street*), jak i na zewnątrz (*outside*); drugi wariant wydaje się trafny w omawianym tłumaczeniu.

Podobne niedopatrzienia są jednak wyjątkami potwierdzającymi regułę, jaką jest wysoka jakość przekładów Rich. Wiersze Bahdanowicza w jej interpretacji pozostają przejmujące i pełne wyrazu.

Nawet archaiczne zaimki i końcówki czasowników są tu całkowicie na miejscu:

Маці родная, Маці-Краіна!
 Не усцішыцца гэтакі боль...
 Ты прабач, Ты прымі свайго сына,
 За Цябе яму ўмерці дазволь!
 (McMillin 1982: 54)

My dear mother, my mother-country,
 No balm for such pain wilt **thou** make;

Forgive, take back **thy** son in **thy** bounty,
Permit him to die for **thy** sake.

(McMillin 1982: 55)

Również w przekładach wierszy Alesia Haruna (szesnastu) i Żmitroka Biaduli (jedenastu) widać pełną skupienia i precyzji postawę tłumaczki. Ogólnie rzecz biorąc, tłumaczenia zamieszczone w antologii *The Images Swarm Free* są udane, jak wszystkie przekłady Vera Rich. Mimo jej własnych zastrzeżeń co do jakości publikacji, książka odegrała ważną rolę, dostarczając sporo nieznanych dotychczas przekładów.

Kilka lat później, w 1984 roku, Vera została współautorką książki *The Image of the Jew in Soviet Literature: The Post-Stalin Period*, wydanej dla Institute of Jewish Affairs w Londynie przez nowojorski dom wydawniczy Ktav. Książka składa się z dwóch części. Autorem pierwszej z nich (3–97), poświęconej tematyce żydowskiej w literaturze rosyjskiej ZSSR, jest piszący pod pseudonimem wschodnioeuropejski uczyony Jakub Blum; autorką drugiej (100–271), omawiającej tematykę żydowską w tekstach białoruskich, jest Vera Rich. To jedna z pionierskich publikacji w tej dziedzinie i niewątpliwie pierwsza na Zachodzie rozprawa ukazująca tę problematykę w literaturze białoruskiej.

W następnych dekadach Rich nadal prowadzi działalność krytycznoliteracką i publicystyczną. Recenzuje teksty, na przykład przedruk broszury Żmitroka Biaduli *Жыды на Беларусі* („East European Jewish Affairs” 22/2, zima 1992), pisze artykuły na temat białoruskiej sytuacji politycznej i aktualnych wydarzeń: *A Migration of Brain versus Brawn – Vera Rich Muses on Who Gains from the Wandering Eastern Scientist* („The New Scientist” 1814, 28 marca 1992), *Belarus: a Nation in Search of a History: 1991 and All That* („Index on Censorship”, styczeń 1996), *News from Nowhere: Belarus* (12 listopada 1999). To tylko kilka przykładów jej dorobku publicystycznego. Jako niezależna dziennikarka nadal współpracuje z takimi czasopismami jak „Times Higher Education Supplement”, „Physics World”, „The Tablet”, „Index on Censorship”. Jest zastępczynią redaktora naczelnego magazynów „The Ukrainian Review” i „Central Asia Newsfile”. Jej poglądy mogą się niekiedy wydawać nieco radykalne, lecz wykazuje żywe zainteresowanie Białorusią i jej sprawami, i dokłada wszelkich starań, by rozpropagować jej literaturę na Zachodzie. Jednym z jej ostatnich esejów literackich jest nekrolog *Vasil Bykaŭ: Belarusian Writer and Patriot*, opublikowany 9 lipca 2003 na stronie internetowej Radia Wolna Europa.

Oprócz recenzji literackich oraz komentarzy dotyczących aktualnych wydarzeń, Rich pisze również prace poświęcone teorii przekładu. W 1993 roku w magazynie „Litaratura i Mastatstva” opublikowała esej *Regarding a Centepede*, w którym podkreślała rolę kreatywności w przekładzie artystycznym. W 1996 roku „Zapisy”, czasopismo wydawane przez białorusko-amerykańskie stowarzyszenie Belarusian Institute of Arts and Sciences (BINIM) zamieściło jej artykuł *Slutzkiya tkachykhi (The Weaver-Women of Shucak). A Translator's View*.

Artykuły Very Rich ukazują się również w zbiorach materiałów konferencyjnych. Jeden z nich, *Belarusian Poetry in Emigration 1945–1990*, znalazł się w wydany w 2003 roku zbiorze *The Role of the Belarusian Diaspora in Preserving and Developing Belarusian Culture*, opracowanym przez Białoruską Bibliotekę im. Skaryny w Londynie jako pokłosie konferencji z 2001 roku. Najnowszy artykuł autorstwa Rich, *The Law is an Ass*, zamieszczono w zbiorze materiałów ze zorganizowanej w 2008 roku w Mińsku konferencji upamiętniającej dwusetną rocznicę urodzin Wincetego Dunina-Marcinkiewicza.

Rich nadal tłumaczy i redaguje. W 1996 roku młodzi artyści z Aberdeen w Szkocji wystawili wraz z kolegami z białoruskiego Homelu i francuskiego Clermont-Ferrand spektakl teatralny inspirowany przełożoną przez nią książką *Footprint of the Black Wind*, napisaną przez dzieci dotknięte katastrofą w Czarnobylu, która miała miejsce dziesięć lat wcześniej. Zarówno Aberdeen, jak i Clermont-Ferrand to miasta partnerskie białoruskiego Homelu, którego rejon ucierpiał najdotkliwiej w wyniku tragedii.

W 1998 roku Rich wznowiła działalność pisma „Manifold”, poświęconego poezji anglojęzycznej i przekładom na francuski, niemiecki, włoski, hiszpański lub łacinę. Pismo przedstawia również przekłady poetyckie z „małych języków” wraz z oryginałami. Na jego łamach ukazuje się wiele tłumaczonych przez Rich utworów białoruskich, przede wszystkim pióra Natalii Arsenniewy, pisarki tworzącej w Stanach Zjednoczonych, oraz jej ulubionego Bahdanowicza.

W roku 2002, dla upamiętnienia stu dwudziestej rocznicy urodzin Janki Kupały i Jakuba Kołasa, klasyków współczesnej literatury białoruskiej, wydano antologię, w której znalazły się przekłady Very Rich, po raz pierwszy opublikowane w Mińsku. Zbiór *Санеты* prezentuje sonety Kupały w przekładzie na różne języki europejskie, a zatem w wersji białoruskiej, hiszpańskiej, niemieckiej, polskiej, rosyjskiej, ukraińskiej, francuskiej i angielskiej. Autorką wersji angielskiej jest Vera Rich. Tłumaczka

zachowała formę sonetu petrarkowskiego (*abbaabbacdcdd*), z niewielkimi odchyleniami w ostatniej sestynie. Chociaż ten typ różni się od sonetu elżbietańskiego, pozostaje wciąż popularny w poezji angielskiej. Nieco mniej formalny, stanowi mimo wszystko spore wyzwanie dla tłumacza, stąd być może zmiany w przekładach Rich, niektóre niezbyt fortunate. Za ilustrację może tu posłużyć sonet *Беларус*, w którym ginie bogactwo oryginalnej metaforyki:

Вось беларус, што гаруе і верыць,
Вось беларус, якога скруціла
Ў багне бядогы цемра-хімера.

A Belarusian this – he loves and suffers,
A Belarusian – into need's swamp, past saving,
He was brought down by darkness, that stepmother
(Kupała 2002: 47).

Mimo że przekład zachowuje anafory i wzorzec rytmiczny, gubi emocjonalną głębię oryginału (poruszający opis Białorusina, który cierpi, ale wierzy, przybiera tu bardziej neutralną postać kochania i cierpienia), a dodaje niepotrzebny obraz macochy (*stepmother*). W przekładzie sonetu *He для вас...* (*Not for You...*) znika natomiast symbolizm pola i płonów, parafraza nadziei (48). Niektóre inwersje sprawiają, że tekst angielski brzmi nienaturalnie, jak choćby pytanie: *And pain and grief will cease their long oppression?* (49). W zasadzie jednak przekład angielski jest wierny, podobnie zresztą jak cała twórczość translatorska Vera Rich.

W 2004 roku ukazała się kolejna antologia współczesnej poezji białoruskiej w tłumaczeniu Rich. *Poems on Liberty* gromadzi wiersze stu poetów, przede wszystkim twórców młodszego pokolenia, poświęcone wolności. Każdego autora reprezentuje jeden utwór, przełożony na angielski z typową dla Rich precyzją oraz szacunkiem dla cech formalnych i nawiązań do kultury białoruskiej.

Najnowszy opublikowany przekład Rich ukazał się w marcu 2008. Książka przedstawia teksty dwóch dziewiętnastowiecznych klasyków literatury białoruskiej: dramat Wincentego Dunina-Marcinkiewicza *Пінская шляхта* (*Pinsk Gentry*) oraz poemat *Тарас на Парнасе* (*Taras on Parnassus*) Konstantego Weronicyna w przekładzie na kilka języków europejskich. Autorką wersji angielskich jest Vera Rich, a w pracy nad utworem *Пінская шляхта* towarzyszył jej Domik Januszkiewicz (Januszkiewicz 2008). Wiele przekładów Rich wciąż jeszcze nie doczekało się publikacji

i w postaci rękopisów pozostaje w zbiorach Białoruskiej Biblioteki im. Franciszka Skaryny w Londynie. Niektóre z tych utworów zamieszczono na stronie internetowej Petera Kasaty.

Obok przekładów z języka białoruskiego, w tłumaczeniu Very Rich ukazały się również trzy zbiory poezji ukraińskiej, a także utwory polskie, staronordyckie i staroangielskie. Otrzymała liczne nagrody i wyróżnienia, między innymi Order Wielkiej Księżnej Olgi, przyznany przez rząd Ukrainy.

Vera Rich nie przestaje uzupełniać luk na literackiej mapie świata, dążąc do jak najdoskonalszego ukazania białoruskiej spuścizny literackiej szerokiemu gronu czytelników. Pod wieloma względami nadal czuje się odkrywczą, do czego przyznała się podczas naszej ostatniej rozmowy w Mińsku w lutym 2008 roku. Ma nadzieję do 2011 roku ukończyć pracę nad przekładem poematu Jakuba Kołasa *Новая земля*, określanego często mianem „encyklopedii życia białoruskiego chłopstwa”, i opublikować go nakładem znanego wydawnictwa, na przykład Everyman's Library, przybliżając światu klasyczne dzieło literatury białoruskiej i kulturę narodu, o którym opowiada.

przełożyła Agata Hołobut

Bibliografia

- Baradulin R. et al (red.). 1993. *Анталогія беларускай паэзіі*, t. I, Minsk.
- Blum J., Rich. V. 1984. *The Image of the Jew in the Soviet Literature. The post-Stalin Period*, New York.
- Kupała J. 1996–1999. *Works*, t. II i VI, V. P. Rahoisha, S. A. Andrayuk (reds), Minsk.
- 2002. *Санеты* (białoruski, angielski, hiszpański, niemiecki, polski, rosyjski, ukraiński, francuski), Zh. Zhapkyunas, V. Rahoishas (red.), Minsk.
- McMillin A. (red.). 1982. *The Images Swarm Free: A Bi-Lingual Selection of Poetry by Maksim Bahdanovich, Ales Harun and Zmitrol Biadula*, przeł. V. Rich, London.
- Picarda G. 2005. *Раньняя англа-беларуская вясна (1915)*. Huya Onslow, Halena Iwanowska, „The Cambridge Set”, przeł. V. Zaika, „Bielarus” 511, 5.
- Rich V. 1960. *Outlines*, London.
- 1963. *Portents and Images. A Collection of Original Verse and Translations*, London.
- 1971. *Like Water, Like Fire. An Anthology of Byelorussian Poetry from 1828 to the Present Day*, przeł. Vera Rich, London.
- Makavik A. 2004. *Poems on Liberty. Reflections for Belarus* [S.l.], Radio Free Europe/Radio Liberty.

- 1993. *Адносна сараканожак*, „Litaratura i Mastatstva”, 24 grudnia, 16.
- 1996. „*Shutzkiya Tkachykhi*” („*The Weaver-Women of Stucak*”): *A Translator's View*, „Zapisy” BINIM 22, 45–58.
- Januszkiewicz D. (red.). 2008. *Classica*: W. Dunin-Marcinkiewicz, *Пінская шляхта* (białoruski, angielski, niemiecki, polski, rosyjski); K. Weronicyн, *Тарас на Парнасе* (białoruski, angielski, bułgarski, hiszpański, niemiecki, polski, rosyjski, ukraiński), Minsk.

Translating Belarusian poetry into English: Vera Rich

The paper discusses the work of Vera Rich, a prominent translator and populariser of Belarusian poetry in the English-speaking world. While the emphasis is mainly on the analysis of her major published translations from Belarusian, her original poetry and journalistic writings are also taken into consideration in order to demonstrate the development of her poetic techniques to show her interest in the current matters of Belarus. In addition, this essay contains short biographical data and includes quotations from Rich's writings on her translations. This is done in order to give a more thorough representation of the translator's strategies and illustrate the causes for her choice of particular material for translation as to outline her individual poetic preferences which influence her translation process.

Vera Rich zmarła 20 grudnia 2009 roku. Artykuł ten, napisany i złożony do druku przed śmiercią tłumaczki, autorka pragnie zadedykować jej pamięci.